

1811: „Leár” magyarul

Színháztörténeti háttér

A Shakespeare drámák korai magyar fordításait a színház- és irodalomtörténet mindezidáig meglehetősen elhanyagolta. Ennek nyilván az a szemlélet volt az oka, amelynek értelmében, mint azt Solt Andor egy tanulmányában megfogalmazta, ezek a drámák „torz német színpadi átdolgozások nyomán készült fordításokban és gyarló 'magyarosítások' formájában kerültek színre...”¹ Ez a megállapítás nem nélküli ugyan az igazságot, de semmiképpen sem nevezhető árnyalt, bővebben indokolt véleménynek. Márpedig éppen egy szélesebb alapozást, a fordítások keletkezésének viszonyait tisztázó kutatás vezethet csak a korszak szellemi életének hitelesebb bemutatásához. Erre nyílt alkalom, amikor Kiss Zsuzsanna kandidátusi értekezés keretében ismertette *A Lear király magyar fordításainak szöveg- és színpadtörténeti vizsgálata* (Budapest, 1997) címen azt a korai, 1811-ben keletkezett fordítást is, amelynek létezéséről ugyan tudtak, így például a hazai Shakespeare-előadásokról készült alapos munkájában Bayer József is megemlítette,² látni azonban azon a kutatón kívül (s ez valószínűleg Rexa Dezső volt), aki a kéziratot példány az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében elhelyezte, és amelynek Színháztörténeti Osztályán MM 2315 szám alatt található meg, az újabb időkben csak a disszertáns látta. Ezáltal a figyelem óhatatlanul azokra a körülményekre terelődött, amelyek között a fordítás készült. Az erre vonatkozó tájékozódás azért nélkülözhetetlen, mert csak így kaphatunk pontosabb képet a korszak színházi életéről, illetőleg tisztázhatjuk a fordítás körül kialakult félreértéseket. Ezúttal a *színháztörténeti háttér* megajzolását tűztük ki célul, s nem a szöveg nyelvi–esztétikai–poétikai elemzését. Azt majd egy remélhetőleg előbb-utóbb megjelentetendő kritikai szövegkiadás végezheti el.

A szóbanforgó „tárgy”

A fent említett kézirat 76 számozott oldalból áll, és keletkezésének körülményeire nézve is tartalmaz néhány közvetlen, illetve közvetett adalékot. Kemény karton fedőlappján az alábbiak láthatók:

„1. Lear. és 2. Tündér Kastély Magyarországban.”
Ez alatt utólag ráírt, elmosódott nagy betűkkel: „17 szám”. (Valószínűleg a „bibliotéka” sorszám.)

A következő lapon a címleírás és néhány fontos adat olvasható: „Leár. Hérosi Szomorú Játék 5 Felvonásbann. Schakespeare és Schiller után fordította S. J. Kolósváron 1811 Februariusban.” Még ugyanezen az oldalon: „Udvarhelyi Miklósé”. A kézirat 75. oldalán a dráma szövegének lezárásaként: „Vége a' Szomoru Játéknak 8^{ik} Martz. 1811.”

A következő, 76., számozatlan oldalon pedig fontos tudnivalókat közöl a fordító:

„NB. A' 40^{ik} Lapon a' Lord Kent beszédjébe a' margóra írt ezen szavak: Lord Glosterhez, ott van a' Kornvallisi Hertzeg, 's az egész dolognak mivoltát meg tudhatod, onnan siess – Ez az eredeti Darabba nints meg, hanem a' Fördítő, a' Kolósvári Nemzeti Játtzó Társaság' Személyekbe való mostani szükségét látván, a Ritter Rolléjába elegyítette 'a Lord Gloster szolgája Rolléját is hogy annál jobban el játzodtathassék 's az 50^{ik} lapon is 'a veres krétával való ki huzást, 's egy különös levélre írott Rollé is mind ezen okból esett, de a' mellyeket ha mikor alkalmas személyek lesznek reá, ki hagyván a 'maga valóságába ellehet játzodni. Azt tartom, hogy a Fördítőnek ezen szabadságát nem tulajdonítja senki hibául, a'ki tudja az ide való Játtzó Színnek mostani környüállásait, a'melly még csak most kezd lábra állani.”

¹ Solt Andor: A magyar Shakespeare-kép kialakulása a felvilágosodás és a romantika korában. In: Shakespeare-tanulmányok. Bp., 1965. 18.

² Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Bp., 1909. 2., 327. 2. jegyzet.

Azok az információk, amelyek ezekben a fent idézett szövegekben találhatóak, elegendőek ahhoz, hogy a két legfontosabb tisztázandó kérdésre el lehessen kezdeni a válaszok megfogalmazását. Vagyis:

- milyen szöveg állott a fordító rendelkezésére?
- ki lehetett a fordító, az a bizonyos „S. J.”?

„Környezettanulmány”

Mielőtt a választ megkísérelnénk, érdemes megismerkednünk azokkal a körülményekkel, amelyek között ez a fordítás egyáltalában elkészülhetett, – tehát a *színház történeti háttérrel*.

A *bemutató időpontját* Jantsó Pál naplójegyzeteiben 1811. április 4-ére teszi.³ Ennek az előadásnak a további részleteiről nem tudunk semmit.

Fennmaradt azonban egy későbbi előadás nyomtatott színlapja. Eszerint 1812. január 28-án, egy keddi napon „A Nemzeti Játsszó Társaság fog elé-adni Egy nagy Hérósi Szomorú Játékot, V. Felvonásban, ezen nevezet alatt: Leár. Írta Schákesspeáré”. A fordító neve nem szerepel. Rajta van viszont a szereplők listája, amelyre később még ki kell térnünk. Annyit mindenesetre már most rögzítenünk kell, hogy a címszerepet „Vvándza” (így!) játszotta.

A *bemutató előadás helyszíne* külön figyelmet érdemel. Az együttes helyzetét két külső körülmény határozta meg. Az első az volt, hogy 1809. október 25-én meghalt az addigi nagy mecénás és vaskezü irányító, báró Wesselényi Miklós. A társulat addigi formájában szétbomlott. A másik az az intézkedés, amely 1810 júliusára erdélyi országgyűlést hívott össze Kolozsvárra. Ez a tény nemcsak azt a reményt erősítette, hogy komoly lépések történnek az állandó színház továbbépítése ügyében, de azt is, hogy egy ideig az addiginál nagyobb közönségbázisra lehet számítani. Az elsőben valóban történt intézkedés. A második azonban csalódást hozott: az uralkodó 1811 augusztusára már Pozsonyba hívott össze a mindkét hazára szóló országgyűlést, a kolozsvári közönség tehát megcsappant.⁴

Problematikussá vált az előadások helyszíne. 1807-től ugyan rendelkezésre állt gróf Rhédey

László „nagyterme”. Ferenczi Zoltán leírása szerint ez azonban „mind kicsisége, mind alacsonysága miatt színháznak célszerűtlen volt: galléria (karzat) és páholyok nem voltak benne”. Ezért két év múlva a gróf a ház „nagy termével az emeletet egybevágtatván, három sor páhollyal, földszinttel és karzattal csinos színházat csináltatott.”⁵

Az újonnan szervezett magyar színtársulat azonban mégsem használhatta ezt a helyiséget. Amikor 1810 elején Wándza Mihály színház-szervezési szándékkal Kolozsvárra érkezett, ez a terem nem állt rendelkezésére. Rhédey gróf bérájanlata ugyanis túl magasnak bizonyult, aminek az lett a következménye, hogy a tulajdonos a Johann Gerger-féle német társulattal egyezett meg. Attól kezdve egy évtizeden át a németeké volt a nagyterem. A magyarok ekkor báró Wesselényi özvegyéhez fordultak, aki átengedte számukra az ún. „löistállót”. Február 20-án Wándza átvette az özvegytől a még báró Wesselényi által szerzett „színi készülékeket és a bibliothecat” és elkezdte a szervezkedést.

Amint azt társulatának egyik tagja, Rátz Sándor megírta, akkor Wándza „három hét alatt – oly szép – oly fényes és pompás színházat állít elő: melynél szebb még nem volt, s nem is lesz soha a magyaroknak. [...]

Az egész színház ki volt festve belülről, hol Vancza [így!] úr minden ecsetvonással remekelt: némely függöny creditor selyemből, némelyik vékony rumburgerből volt készítve, s ezeken a festés bámulatos. A 30 páholy Bécsből hozatott – kárpitos munkával borítva, az oldalfüggönyök különböző fele nehéz atlaszból – arany és ezüst rojtokkal, a Gubernátori páholy pedig egészen veres bársonnyal készítve. Hitel felett való!.....pedig igaz. – Kész a hasonlíthatatlan kis színház; [...]⁶

Wándza Mihály (1781–1854) egyébként kolozsvári diákoskodás után került Bécsbe, festőnek készült, működött Schikaneder híres színházánál, a Theater an der Wien-nél. 1809-ben hazafelé tartva megállt Pesten s hírt véve a kolozsvári helyzetéről „azon gondolatra jött, hogy ő is egy trüppöt alapít, – s Kolozsvárt állítja föl a Thália templomát.”⁷ Mondanunk sem kell, hogy ez a legszigorúbban vett magánvállalkozás volt. A színházat 1810. május

³ Bayer József: i. m. 2., 275.

⁴ Az erdélyi országgyűlések színházpolitikai vitái (1791–1847). Bp., 1990. 242–247.

⁵ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. 231.

⁶ Rátz Sándor: Emléklapok egy agg színész életéből. Miskolc, 1856. 18.

⁷ Rátz Sándor: i. m. 17.

19-én nyitották meg. Az év során kilencvenhat előadást tartottak. A műsoron túlnyomó mértékben szerepeltek Kotzebue, Schoden, Ziegler, Weisse, Schröder darabjai, de hely jutott mellettük egy-egy Goldoni-, Molière-, Schiller-, Metastasio-műnek is. Shakespeare-től egyedül a Kazinczy-féle *Hamlet* került színre.⁸ Az 1811-es év már rendkívül egyenetlen volt. Alig maradt fenn néhány színlap. Mint említettük, nincsen meg az 1811. április 4-i előadás, a *Lear király* első magyar nyelvű bemutatójának színlapja sem, amelyről csak Jantsó Pál naplójából nyerhettünk tudomást.⁹

Mint azt a szóbanforgó kéziratos *Lear*-példány utolsó oldalán, az „NB”-ben olvashatjuk, az adott időpontban a társulat „Személyekbe való mostani szükségét” állapította meg a fordító, és hogy maga a játékszín „még csak most kezd lábra állani”.

Kikből állt a társulat? A kortárs, Káli Nagy Lázár rögzítette az együttes összetételét: „1810-ben, 19. Maii, ezen tagok állottak fel a lóiskolai theatrumban:

Wándza Mihály,
Ifjabb Székely József,
Jancsó Pál,
Székely József és felesége Ungár Anna
Sáska János és felesége, Koronka Borbára,
Éder György,
Simeny Borbára,
Lapka Rozália,
Kiricsics Jozéfa,
Pergő Celesztin,
Török István,
Dioszegi Sámuel,
Pergő József,
Farkas János,
Rátz Sándor,
Kováts János,
Pataki Anikó,
Sipos Mihály,
Szenkovics Lukács, stb.”¹⁰

Közelebről megnézve – az igazgató Wándzáról már beszéltünk – voltak köztük „régí” kolozsváriak: Sáska János, aki már az alapítás óta tagja volt a különböző vállalkozásoknak, azután gidófal-

vi Jantsó Pál, aki 1794-ben csatlakozott az együtteshez, idősb Székely József és Simeny Borbára pedig 1803 óta játszott a társulattal. Újonnan került közéjük a későbbi nevesebb művészek közül Pergő Celesztin, akinek ez volt az első szerződése, Éder György, aki mint társulatvezető vált hamarosan ismertté, Rátz Sándor (emlékezése fontos forrása az erdélyi színművészet történetének); a kisebbek között Török István és Farkas János, illetve a következő években sokat emlegetett ifj. Székely József. Legidősebb kétségtelenül az ötvenedik évébe lépő Jantsó Pál volt. A többiek 22–27 évesek voltak, és még igazgatójuk, Wándza is csak a harmincadik évét töltötte be. Tudnunk illik, hogy a társadalom jól képzett, értelmiségi rétegéhez tartoztak. Már az 1792-es „alapítók” is, az ún. „enyedi ifjak” (a Fejér-testvérek, Sáska János, Kontz József) a nagyenyedi református kollégium „togátus” diákjai voltak, alapos latin nyelvű képzettséggel, német nyelvtudással, a tanrendben előírt filozófiai ismeretekkel: „...senkit is be nem vettek közből ki Philozophiát nem végzett, s jó házából nem származott.”¹¹ Feltételezhetünk némi angoltudást is, hiszen az enyedi kollégiumot a 18. század elejétől fogva Párizs Pápai Ferenc kérése nyomán és Anna királynő felszólítására az angol egyházak komoly anyagi támogatásban részesítették: akkori 11000 shillinget téve az angol nemzeti bankba, melynek kamatai még 1868-ban is rendelkezésre állottak. A szintén enyedi diák Bodola János, korszakunkban, 1799-ben Leydenben tanulván átutazott Londonba az „angol pénz” ügyének éppen aktuális tisztázására. Enyeden egyébként a „reáliak” tanítása is magas színvonalon állt: az első *Magyar mineralógia*, Benkő Ferenc professzor műve 1786-ban ott készült el. Nem fölösleges ezeknek a tényeknek a megemlítése, mert némi tájékoztatással szolgál az onnan kikerült erdélyi színészek felkészültségére, műveltségi állapotára vonatkozólag.¹² Élükön a bécsi festőiskolát végzett Wándza Mihállyal, az ő körükben és számukra készült az 1811-es év elején, február és március között a *Lear* magyar nyelvű példánya, az első e nemben. És közülük került ki az első *Lear*-előadás szereplőgárdája is.

⁸ Enyedi Sándor: Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei, 1792-1821. Bukarest, 1972. 151–156.

⁹ Enyedi Sándor: i. m. 156.

¹⁰ Az erdélyi magyar színészet hőskora, 1792-1821. [1821]. Káli Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta: Dr. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1942. 57.

¹¹ Rátz Sándor: i. m. 17.

¹² Kosáry Domokos: Művelődés a 18. századi Magyarországon. Bp., 1996.³ 405.

Minden későbbi vizsgálódás döntő kérdése: milyen szöveg alapján dolgozott a fordító? A kézirat címlapja „Schiller”-t jelez. Ez nyilvánvaló módon tévedés, – talán kiderül a tévedés oka is. Shakespeare-darabok már 1811 előtt is szerepeltek a kolozsvári együttes műsorán: mindenekelőtt a *Hamlet*, azután az *Othello*. A *makrancos hölgy* korabeli változatát *Második Gassner* címen szintén Kolozsvárt mutatták be először magyar nyelven 1800-ban.

Számolnunk kell azzal is, hogy a Kárpát-medencében ekkor már a széleskörű és rendszeres német színjátszás hírei is eljutottak az erdélyi vállalkozásokhoz. Márpedig *Leart* a németek már 1774-től kezdve játszották. A Wahr-féle társulat Pozsonyban mutatta be egyik tagja, Christoph Ludwig Seipp feldolgozásában (mivel a „Deutscher Merkur” megtámadta ezt a változatot, Seipp az elismert és nagytekintélyű Shakespeare-fordító Wielandhoz fordult, aki őt szövegkönyvének kinyomtatására bátorította). Mindez négy évvel *azelőtt* történt, hogy Hamburgban Friedrich Ludwig Schröder, a kiváló német színész és igazgató elkészítette volna a maga *Lear*-változatát. Ettől kezdve Pesten és Budán (Bulla-társulat, 1786 – Bergopzoom, 1790 – Busch, 1795 – Stöger, 1801 és 1811 között 7 alkalommal) szinte rendszeresen látható volt a *Lear*, ekkor már a Schröder-féle verzióban.¹³

Erdély szempontjából azonban különösen fontos Seipp személye és társulata. Ő ugyanis 1783 és 1784-ben, majd 1789-től 1792-ig a nagyszabású színház igazgatója volt, és bár műsorát egyelőre még nem tárták föl, nagyon valószínű, hogy ezek alatt az évek alatt a saját *Lear*-változatát is játszotta. Seipp, sajnos, nem fogadta meg Wieland tanácsát, és tudomásunk szerint nem adta nyomtatásba művét. Pedig nem lehetetlen, hogy az 1811-es magyar fordítás készítője ezt a „Bühnenfassung”-ot (is) ismerte. Így azután a kolozsvári *Lear* eredetijét keresve egyetlen megbízható forrásként a Schröder-féle verziót lehet csak tekintenünk, amely azonban a hazai kutatás számára mindeztideig nem volt elérhető. Márpedig enélkül nem lehet dönteni a fordítás színvonalát, jellegzetességeit illetően.¹⁴

Mielőtt azonban elítélnénk a kolozsvári fordítót Shakespeare-hez való hűtlenségéért (Melyikhez? A számára ismeretlen Folióhoz? A quartók valamelyikéhez? A későbbi collatiókhoz?...), jobb ha tudomásul vesszük, hogy a 17. század végétől a 19. század közepéig az irodalmárok és a színházi emberek Angliában és a kontinensen is riasztónak, az isteni igazságosság megcsúfolásának minősítették a *Lear* cselekményét. A változtatások ebből az abszolút jóhiszemű elutasításból következtek. Egyébként két fő változatot kell megkülönböztetnünk: az angolokét, illetve a kontinensen a németekét. Hogy értsük, miről is van szó, néhány konkrétummal kell megismerkednünk.

1681 – *Nahum Tate adaptációja*. A Bolond szerepe húzva. *Lear* és *Cordelia* életben marad. Edgar, aki a darab elejétől kezdve udvarol *Cordeliának*, végül feleségül veszi. *Cordelia* mellé *Tate* (nyilván a francia klasszicista dramaturgia hatására) bizalmas szolgát állít, *Arante* személyében. Logikus, hogy a Francia király alakja kimarad a darabból. Ezt az eljárást 1715-ben *Lewis Theobald* azzal igazolta, hogy „...az Erényt meg kell jutalmazni, a bűnt meg kell büntetni, márpedig Halálukkal (ti. *Lear* és *Cordelia* halálával, Sz.Gy) áthágják ezt a Morált...”

Az angol színpadokon 1838-ig (!), *Macready* produkciójáig, ezt a változatot láthatta a közönség. 1742-ben *Garrick* is ezt játszotta!

A kíméletlen hűzások pedig jórészt azért történtek, mert a 18. századi előadások egyre látványosabb, tehát nehezebben kezelhető, díszletekben mutatták be a műsordarabokat – a változásokra tehát időt kellett nyerniük.¹⁵

Amikor *Christoph Martin Wieland* 1762 és 1766 között *Pope* nyomán elkészítette huszonkét Shakespeare-dráma prózafordítását, szintén erkölcsi megfontolásokból, bár a szerzót védelmezve, ha nem is hagyta ki a Bolond szerepét, mint angol elődei, de például a III. felvonás 3. jelenetében egyszerűen nem fordította le egy beszédét. Ezt be is vallotta és tisztességes tudós lévén lapalji jegyzetben meg is indokolta döntését: „A Bolond itt olyan nyomorúságosan szólal meg, hogy a fordító képtelen volt rá-

¹³ Kádár Jolán: Shakespeare drámái a magyarországi német színpadokon 1812-ig. In: Magyar Shakespeare Tár, 1916. IX. k. 70. sk.

¹⁴ Shakespeare: The Critical Heritage. Ed. by Brian Vickers. London, Boston, 1974–[1981]. Vol. 1. 344 skk. és Kádár Jolán: i.m.

¹⁵ Muir, Kenneth: Changing interpretations of Shakespeare. In: The Pelican Guide, London, 1968. 283.

venni magát szövege tolmácsolására. Biztosíthatjuk az olvasót, hogy semmit sem veszít vele, ha néha kimaradnak olyan ötletek, amelyeknek csak az volt a célja, hogy megnevetesse Jakab király korának csócsélék alja népet.”¹⁶

A színházi közönség hangulati teherbírása még csekélyebb volt, nem is beszélve a cenzúráról. Bármilyen furcsának tűnik is számunkra, a korabeli ízlés nemhogy nem „torz”-nak tartotta ezeket az átdolgozásokat, hanem az eredetinel jobbnak, tisztességesebbnek, „modernebbnek”. Hogy erre is hozunk egy példát: George Colman 1768-ban olyan verziót vitt színpadra, amely visszaállított néhány szöveget Tate-höz képest. Bár iszonyodott Gloucester megvakításától, mégis benne hagyta, mert úgy vélte, hogy „túl szorosan bele van szöve a cselekménybe”, a Bolond szerepét azonban semmiképpen sem állította helyre, mert attól félt, hogy ezáltal „a darab olyan mélyen süllyedne a burleszkbe, hogy a modern (! Sz.Gy.) színpad nem viselné el.”¹⁷

Schröder König Lear-je és az 1811-es magyar szöveg

Itt az ideje, hogy tisztázzuk a két szöveg egymáshoz való viszonyát. Az alábbiakat lehet, némileg megelőlegezve a bizonyítást, megállapítani:

- a kolozsvári fordító *nem tudta*, talán nem is tudhatta, hogy az általa használt szöveg *Schröder átdolgozása*.

- *szerkezetében* lényegében követte az „eredetit”.

- az általános „hűség” mellett azonban néhány, nem is jelentéktelen esetben *túllépett* eredetijén. Vagy számunkra ismeretlen forrásra támaszkodott, vagy ő maga talált ki olyan teátrális mozzanatokot, amelyek *eltérnek* a Schröder-féle szövegtől.

- általában nem szó szerint tolmácsolta a szöveget. A tartalmi hűséget igyekezett megőrizni, helyenként, mint a Bolond szövegeinél, verses formát igyekezett kialakítani. Stílusa retorikus jellegű, néha nehézkes, bár elég jól mondható. Néhol a német szöveg félreértésével is találkozhatunk. Elemzése a kritikai kiadás feladata lesz.

Vegyük sorra állításainkat.

1. 1778-ban a következő címlappal jelent meg a német színpadi változat: „König Lear. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Nach Shakespear. Hamburg, gedruckt bey J. M. Michaelsen. 1778.”¹⁸

Fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy sem a címlapon, sem sehol máshol a nyomtatott könyvben *nem szerepel Fr. L. Schröder neve!* Ha tehát a kolozsvári fordító kezében egy ilyen példány volt, nem lehet tőle rossz néven venni, hogy az átdolgozás szerzőjéről nem a híres német színészt nevezte meg, hanem Schillert. Ezzel nyilván azt kívánta rögzíteni, hogy nem angolból, hanem németből fordít. Az is elképzelhető, hogy hallott róla, miszerint Schiller néhány évvel előbb, 1801-ben, lefordította/átdolgozta a *Macbethet*. S mivel a kezében lévő példány nem nyújtott semilyen információt, megmaradt az ismerős név használatánál. Ismerős volt a név, hiszen Schiller *Kabale und Liebe*-jét *Fortély és szeretet* címen már 1796 óta műsorán tartotta a kolozsvári együttes.¹⁹

2. A magyar fordítás híven követi a Schröder-átdolgozás felvonás- és jelenetsorrendjét, helyszínmegjelöléseit. Az öt felvonáson belül mindkét esetben az első felvonás tizenhárom, a második felvonás tizenegy, a harmadik felvonás nyolc, a negyedik felvonás pedig tizenhárom „Auftritt”-et, azaz „Jelenés”-t tartalmaz. Az ötödik felvonás nyolc jelenését azonban az 1811-es kézirat kettéosztja, és egy „Utolsó Jelenés”-t alakít ki, amely *független* a Schröder-féle szövegtől.

3. Ez a lépés azonban már átvezet bennünket a *feltűnő különbségek* területére, amelyek viszont további következtetésekre kínálnak lehetőséget. Ezek az eltérések a következők:

- A műfaji megjelölésnél Schröder „Trauerspiel”-t használ. A magyar fordítás címlapján „Hérosi Szomoru Játék” szerepel. Ez a meghatározás beleillik abba divatba, amely a 19. század elejétől kezdve egyre gyakrabban hirdette műsorán a „vitézi játék”-okat.²⁰ Kordelia a kolozsvári változatban *nem a Francia király*, hanem – már a „Személyek” felsorolásánál is –, tehát eleve és tudatosan, „a *Skotziai Király Felesége*”. Ennek a döntésnek logikus következménye, hogy az összes olyan szöveg illetve helyszínmegha-

¹⁶ Wieland's gesammelte Schriften. 2. Abt. Übersetzungen. Herausgegeben von Ernst Stadler. Berlin, 1. Bd. 1909. 134.

¹⁷ Shakespeare: The Critical Heritage, Vol. 5. 9.

¹⁸ Ennek a kiadásnak egy példányát könyvtárközi kölcsönzés útján a Grabbe Archiv bocsátotta rendelkezésre, amely a Landesbibliothek Detmold keretében működik.

¹⁹ Enyedi Sándor: i. m. 126.

²⁰ Magyar színháztörténet, 1790–1873. Bp., 1990. 117.

tározás, amely Shakespeare-nél és Schrödernél is *Doverre* utal, itt „*Karlille*”-re változott! Ez egyébként a fordító jó földrajzi ismereteit bizonyítja, hiszen Carlisle a skót határ közelében van, kastélyát a 11. században, katedrálisát a 12-ben építették.

– Ezeknél a változtatásoknál is feltűnőbb, hogy a kolozsvári példány az ötödik felvonás elejére részletesen kidolgozott *némajáték-kanavászt* illesztett be a szövegbe. Teljes idézése a hazai színháztörténet szempontjából is fontos, hiszen erre az eljárásra sem az addigi angol kiadások, sem Wieland, és az ő nyomán Schröder sem szolgált mintával. Íme: „(:A' Játék Szín mutatja a Brittannusok' tábora' fekvését, sátrokkal és Katonákkal, a' kik az öreg Királyt Leárt és Léányát Kordeliát elfogták. A' Firhang felhúzásakor mindjárt győzedelmi tábori musika hallik, mellynek elkezdődése után kevés idő múlva bé szalad Kordélia kétségbe esések között, 's egy darabocskáig szomoru gondolatokba merülve meredten áll egy helybe. – Egyszer hirtelen gondolkodásaiból mintegy feleszmélkedvén mindenfelé feltartott karokkal szaladoz, mintha segedelemért akarna kiáltozni, de látván, hogy sehól sem talál, le borúl a' földre, 's imádkozik. – Ekkor a' győzedelmes tábor bé jó a' Jattzó Színre; a' Király a' Katonáktól körül vétetve lassan kísértetik a' Jattzó Színen keresztül. – Ezt meg látván Kordelia oda szalad a' Katonákhoz, mintha az Attyát akarná ki ragadni közzüllök, de azok nem botsátják, hanem lassan ki kísérik. Ekkor nagy kétségbe esések között ujra leborúl artzal a' földre, egyszer, mikor az Attyát ki vitték, hirtelen felugrik, 's nagy dühösséggel az Attya után ki szalad. – A Katonáknak egy része benn marad a' Jattzó Színek hátúlsó részében:.)”

Eddig az idézet. Jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a felvonás befejezése *teljesen más*, mint az ismert forrásokban. *Shakespeare*-nél Lear a halott Cordeliát karjain hozza be. Szinte nem is veszi tudomásul Kent hűségét, a gonosz nővérek csúfos halálát. Visszakaphatná hatalmát, de ő is meghal, s így a királyság az utolsó sorokat mondó Albanyra száll. *Tate*-nél és a további angol változatokban Lear megvédi Cordeliát az őket támadó katonáktól, akiket Albany hívei végleg legyőznek. Albany visszaadja Learnek a királyi hatalom egy részét amit ő örömmel fogad el, Cordeliát pedig királynőnek minősíti. Edgar érkezik Kenttel. Lear

Cordeliát régi szerelmesehez, Edgarhoz adja feleségül, ő maga Kenttel együtt visszavonul. A záró sorokat Edgar mondja el az „Igazság és Erény” dalát hirdetve.

Schröder változatában is megvédi Lear Kordeliát, de ájult leányát halottnak véli, és ő maga is meghal. Kordélia magához tér, de számára már csak a gyász marad. A darabot három felkiáltás zárja:

„Albany: Drága nővér!” –

Kent: Boldogtalan leány!

Edgar: Királynó!”

A kolozsvári változat merőben másképpen zárja a szomorújátékot. Lear itt is megvédi Kordeliát, s a többi támadót Edgar, Albany és Kent úzi el. Lear nem ismeri fel őket, bár Albany néhány mondatban összefoglalja a történeteket. A király eleinte halottnak véli leányát (a „tükörpróba”), majd boldogan fedezi fel, hogy él: „...ujjongassatok! ujrra eszemre jöttem.” De hiába javasolja Albany, hogy vegye vissza a hatalmat, Kordélia pedig térjen vissza Skóciába; Lear másképpen intézkedik, lányával kíván maradni: „Nem, nem! Én már pályafutásomnak végére érkeztem, 's gyenge a' fejem a' Korona gondjai hordozására. Vedd el azt magadnak Albaniai Hertzeg, légy bölts és szerentsés, s hadj engem nyugodni. – Magatokis jól látjátok millyen nagy szükségem van a' tsendességre. Meg akarok nyugodni életemnek terhes munkájától az én kedves Kordeliámnál hogy az ő gyermeki kebeléből kívánjanak vissza az Istenek magokhoz.” Ennek a változatnak az eredetijét, eddig legalábbis, nem ismerjük. Hacsak a „fordító” ekkorra már nem lépett elő „átdolgozóvá”. Ezt az „alakító” funkciót lehet felfedezni azokban a német változatban nem található „instrukciókban”, amelyekkel „S. J.” egészítette ki a szöveget: „Az Inasok elmennek a Ritteren kívül” (I/10), „...Estve.” (II/1), „Osvaldot érti” (II/8), „Glostert béhozzák” (III/8), „magába” (IV/2), „által adja a levelet” (IV/6), vagy például Gloster „öngyilkossági” jelenetében: „Edgar: (:Hirtelen által öleli.....”) (IV/8), vagy: Lear „le akar térdelni” (IV/12), a „bewaffnet” helyett „pánczélosan, levonó sisakkal” (V/3), Gonerill „kétségbe esve” megy el (V/3).

Mindezek szinte rendezői utasítások jellegével bírnak. Természetesen ugyanebbe az „átalakítói” kategóriába tartoznak azok a változtatások, amelyekről maga a fordító tett említést a kézirat záróoldalán „NB” jelzés alatt.

A figyelem tehát most már mindenképpen a fordító személyére terelődik. A válasz egyszerűnek látszik, mégis némi bonyodalmat rejt magában. Mindezekig abból lehetett kiindulni, hogy az „S. J.” jelölés Sófalvi József névvel oldható fel. A fordítás és a név közti összefüggést Könyves Máté rögzítette 1834-ben megjelent *Játékszíni Koszorú* című összeállításában. 158., illetve ugyanennek a műnek 1836-os kiadása 160. lapján a következőképpen: „*Leir Király.....Sófalvi József*”. Ezt az adatot a szakirodalomban először Bayer József ismertette, erős fenntartásokkal: „Ez a Sófalvi József (1745–1794) a kolozsvári kollégiumi tanár és aestheticai író volna?” – illetve: „Nem teljes hitelű adat”²¹

Mármost milyen tények erősíthetik meg azt a megállapítást, hogy egy bizonyos Sófalvi József nevű ember készítette a fordítást?

A család kapcsolata a kolozsvári színház tagjaival nagymértékben valószínűsíthető, mert Sófalvi József professzor édesanyja gidófalvi Jantsó Mária volt, s nyilván közeli rokonságban állott a későbbi híres színésszel, az 1811–1812-es *Lear* Gloster-alkítójával, gidófalvi Jantsó Pállal (1761–1845). A professzor életrajzából kiderül, hogy 1771-től 1776-ig Göttingenben és Leydenben tanult, Erdélybe hazatérve különböző lelkészi állásokat töltött be, 1783-tól haláláig pedig helyettesként a kollégium teológiai fakultását vezette. Magyarra fordította J. G. Sulzer esztétikai-etikai műveit és kiadta Bod Péternek (megírásakor betiltott) latin nyelvű tanulmányát az unitáriusok történetéről. 1784-ben megházasodott, 1794 szeptemberében meghalt. Életrajzában kutatói semilyen szépirodalmi munkásságáról nem tudnak.²²

De ennél sokkal súlyosabb érvek szólnak az ellen, hogy a professzor lett volna a Schröder-féle változat fordítója!

1. Sófalvi két évvel korábban tért haza Nyugat-Európából, mielőtt Hamburgban, 1778-ban a névtelenül megjelent színpadi változat világot látott volna.

2. Ha mégis ő fordította volna le, akkor műve, éppen családi kapcsolata miatt azonnal a mindig

is darabhiányban szenvedő társulat műsorára került volna, amelyen, mint láttuk, más Shakespeare-művek már többször is színpadot kaptak.²³

3. Amint azt a példány ismertetésénél láthattuk, egész sor olyan, az együttes helyzetére vonatkozó megjegyzés, átirás, szövegváltoztatás található, amelyet csak *akkor és ott*, az előadhatás körülményeit figyelembe vevő fordító-átdolgozó fogalmazhatott meg.

4. Márpedig a kézirat félreérthetetlenül rögzíti, hogy a fordítás munkája „1811. Februariusban” kezdődött és „8-ik Martz 1811” fejeződött be. A *teológia professzora ekkor már tizenhat éve halott volt!*

A kérdés tehát most már csak úgy vehető fel, hogy nem élt-e 1811-ben egy másik „S. J.”, aki viszont megfelelehetett a fenti feltételeknek? Már csak azért is így kell feltenni a kérdést, mert abban a helyzetben vagyunk, hogy Bayer József kétségeit fel lehet oldani a fordító nevét illetően. Meg lehetett ugyanis találni, egy az eddigi kutatás által figyelembe nem vett adatot.

Az Ernyi Mihály „teljes hatalmú Biztos” vezetése alatt működő *debreceeni* társulat ugyanis (néhány volt kolozsvári taggal) „Az 1812-dik Esztendőről” összeállított „Magyar Játékszíni Zsebkönyv” tanúsága szerint szeptember 24-én bemutatta a *Leart*, fordítóként pedig „Azon Szerző és Fordító Úrának Neveik, kiknek Darabjai 1812-dik Esztendőben eljátszódtak.” között „*Tit. Sófalvi József Úr: Lear*” nevét adja meg!

Az alábbiakban egy hipotézist kockáztatunk meg. Professzor Sófalvi Józsefnek hívták, talán elsőszülöttként szállott rá apja neve. A professzor 1784-ben házasodott meg. Nem lehetetlen, hogy házasságából neki is született egy József nevű fia, aki 1811-ben huszonhat éves lehetett, és az ott akkor is tag, rokon, Jantsó Pál révén közelről volt ismerős a társulat és a színház állapotaival, anélkül, hogy tényleges tag lett volna.²⁴

Bár!... Az 1812-es színlepon három x jelöli a „Kornvalisi Hertzeg, Regán Férje” szerep alakítóját. Talán az is megtörténhetett, hogy a magát akkor még némiképp elrejtő, csak nevének kezdőbetűit használó, szemérmes fordító kiségitette az általa is hiányos létszámúnak ítélt együttest, és felvállalta – teljes anonimitással – az egyik szerepet?

²¹ Vö. az 1. és 2. sz. jegyzettel; ill. Könyves Máté: *Játékszíni Koszorú*. Buda-Pesten, 1834. 158.

²² Torók István: *A kolozsvári ev. ref. collégium története*, Kolozsvár, 2., 1905. 102–107.

²³ Enyedi Sándor: i. m. 120. sk.

²⁴ Lásd a 20. számú jegyzetet!

Ugyanaz év szeptemberében viszont Debrecenben a körülményekkel ismerős és a zsebkönyvet szerkesztő Tóth István sűg teljes joggal tulajdoníthatta a fordítás munkáját egy bizonyos Tekintetes Sófalvi József úrnak.

Az első előadás

Jantsó Pál naptárában tehát 1811. április 4-e szerepelt az első előadás dátumául. Kéziratunk szerint a fordítás március 8-án készült el. Így tehát egy szűk hónap állt az együttes rendelkezésére, hogy egyéb munkája mellett felkészüljön a mű ősbemutatójára. Erről azonban nem maradván fenn adat, a második előadás plakátjára, illetve a jelenleg ismertett példány adataira támaszkodhatunk. Hogy a felhasznált szöveg éppen ez a példány lehetett, bizonyítja, hogy a plakáton ugyanolyan helyesírással – azaz tévesen – szerepel a szerző neve, mint a plakáton: „Schakespeare”, és persze nem *Leár királyt* hirdet, hanem csak „*Leár*”-t.

Ami a helyszínt illeti: a bemutatóra a Lóistálló színházzá alakított színpadán került sor. A darab díszletigénye a Schröder-féle változat szerint nem lépte túl a korabeli társulatok lehetőségeinek kereteit. Ezeket pedig az igazgató-díszlettervező-cím-szereplő Wándza Mihály nyilván tökéletesen ismerte, bécsi festői gyakorlata nyomán könnyedén és színvonalasan kivitelezte. A darab ebben a formájában tizenegy változást igényelt: az első felvonás két helyszínen, a második egyetlen helyen, a harmadik ismét két helyszínt igénybe véve, a negyedik négy különböző helyszínen, az ötödik pedig két helyszínen bonyolódott le. Ehhez valószínűleg négy *alapidíszletet* készítettek, amelyeket némi kiegészítéssel „takarással”, függönyökkel variálni lehetett. Kellott egy *szoba*: ebben játszódhattak a Gloster kastélyában, Albany palotájában, Kordélia „karlille-i” lakhelyén történő események. Kellott egy *palotaudvar* (festett háttér előtti játéktér) az Albany és Gloster kastélya előtt játszódó jelenetek számára. Kellott egy *szabad térség* (kunyhóval, „szabad térség”-ként, a karlille-i erdős táj, a „Britannusok táborá”), s végül a kor vízei játékaiban oly sokszor visszatérő *tömlőc*, a darabzárás helyszíneként.

A szereplők túlnyomórészt az 1810-ben megismert együttesből kerültek ki. Wándza játszotta

Leart (emellett később Macbethet, Coriolanust, Moor Károlyt Schiller *Haramiakjában*). A társulat legidősebb tagja, Jantsó Pál Lord Glostert, Gonerilt Sáskáné Koronka Borbára, Regant Kiricsics Jozefa, Kordeliát Simeny Borbára (1812 szeptemberében ő is Debrecenben volt) alakította. Edgar Pergő Cellesztin volt, Edmund szerepében Diószegi Sámuel lépett fel, Lord Kent Mohai Sándornak jutott (1812 őszén ő is debreceni tag). Osvadot Rátz Sándor, Albany Hercegét Pergő József, az Öreg szerepét Sipos Mihály kapta.²⁵

1812 nyarán az együttes Baróton vendégszerepelt a *Leárral*. Szeptember 13. és október 21-e között sem játszottak Kolozsvárt. Erre az időre esett a debreceni előadás. Az 1813-as év azonban már a társulat szétesésének jeleit mutatta – csak öt előadásról maradt fenn adat –, 1814 áprilisában pedig addigi játszóhelyüket is elveszítették.²⁶ A Lóiskola utolsó tulajdonosa, gróf Bethlen Gergely „a theatrumot kiköltöztette és újra lóiskolává készítette. Ami fa, deszka, logék, székek, padok, gerendák voltak, és a zárokat a logékról, zárt székekről leszedvén, az új theatrumba – (vagyis a majdani Farkas-utcai színház készülöben lévő épületébe, Sz.Gy.) –, mely már akkor fedél alá vététt volt, s a munka benne is megállott, általszállítottak. Ami kulisszák, kordinák voltak, azokból Marosvásárhelyre is vittek által, azután a gróf Rhédei László házánál játszódván, sok tableauxra és effélékre az actorok úgy elhordozták, hogy végre semmi sem maradt; a deszkák, gerendák a kőmives pallérnak alkalom szerint állásoknak általadattak.”²⁷

Ilyen könnyen megsemmisíthető volt egy színház.

Tévedések és korrekciók

Az OSzK-ban lévő kézirat elején található egy aláíratlan gépelt oldal. Rajta legfelül az „UNICUM!” figyelmeztetés olvasható. Az alatta lévő szöveg olyan téves megállapításokat tartalmaz, amelyek alkalmasak arra, hogy félrevezessék a példány olvasóit.

Első bekezdésében ezt írja: „...Fordította S.J. 1811-ben.” Ezzel szemben már tudjuk, hogy ez az állítás pontatlan, mert azt kívánja elhitetni a későbbi kutatókkal, hogy a teológiai professor Sófalvi

²⁵ Bayer József: i. m. 2., 275.

²⁶ Káli Nagy Lázár: i. m. 60.

²⁷ Káli Nagy Lázár: i. m. uo.

lett volna a fordító. Már pedig a professzor a fordítás időpontjában már másfél évtizede nem élt.

A harmadik bekezdésben ez olvasható: „Ezt a darabot a Wesselényi kolozsvári színészei 1820-ig játszották a Sófalvi-féle fordításban, mely a Schröder Ludwig kezdetleges átdolgozása, az ő kifejezésük szerint: megtisztítása alapján készült.

A legkevesebb, amit megállapíthatunk, az az, hogy ez bizony rendkívül felületes, pongyola fogalmazás. Az 1810-ben, Wesselényi halála után szervezett társulat *teljesen új volt* (Wándza „[...] az addig fennálló szerződésekét megszüntettek nyilváníttja ki”), jellege szerint pedig „lényegében magánvállalat volt üzleti céllal”²⁸

A Schröder-féle változat a kor gyakorlati színházi szemléletét figyelembe vevő alapos, professzionális munka. Mai szemmel persze el lehet ítélni, s nem kell egyetérteni alkalmazott szempontjaival, de semmiképpen sem „kezdetleges”!

Pongyola az a megállapítás is, miszerint: „az ő kifejezésük szerint [...] megtisztítása alapján”. – Kiknek a kifejezése? Hol mondták vagy írták?

Végül: túlságosan is magabiztos a negyedik bekezdés azon állítása, hogy „A kézirat Udvarhelyi Miklósnak, a Nemzeti Színház első gárdája egyik kitűnőségének a munkája, ő írta le – úgy látszik a saját számára...”. Udvarhelyi Miklós személyével és pályájával nemsokára részletesebben is foglalkoznunk kell. Itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a darab fordításának időpontjában – 1811. február-március - *még nem tartózkodott Kolozsváron!* Adatolhatóan csak 1821-ben került oda először. (Bár nem lehetetlen, hogy a közbenső években – nem társulati tagként! – járt a városban.) De a téves állítás téves következtetésekre csábította olvasóit. Egy példa: „Meggockáztatható, hogy Udvarhelyi és Sófalvi gondoltak együtt a dráma bemutatására [...]”²⁹ De hiszen egyikük ekkor már nem élt, a másik pedig nem volt ott!

Végül itt van a szintén megalapozatlan „[...] ő írta le [...] a saját számára [...]” megjegyzés. Ez a megfogalmazás azt feltételezi, hogy volt egy másik, egy „eredeti” példány. Akkor viszont semmi értelme nem lenne a kéziratban olvasható, a fordítás időpontját, időtartamát rögzítő adatoknak. – De van más jele is annak, hogy a fennmaradt példány *nem másolat*, hanem a fordító saját kéz-

írása: *magá a fordítás*. A lapokat forgatva ugyanis lépten-nyomon olyan „menet-közbeni” áthúzásokat, szövegváltoztatásokat lehet találni, amelyek a fordítási munka közben történő felismeréseket azonnali változtatásokkal rögzítik. Részletezésük külön tanulmányt igényelne és a szövegkritikai kiadás gondozójának a feladata. Mintának azonban, az eljárás jellemzésére idézzük az első felvonas ötödik, hatodik és hetedik jelenetének néhány helyét:

húzva

„használhatjuk”
„hogy az ő tulajdon
keze írása”
„természet felett való”
„tenne”
„megterheltetésünk”
[Überladung]
„egy rajtad esett
szerentséltenség által”

végleges

„élhetünk”
„tőlle jött”
„hallatlan gonosz”
„kezdi”
„nagyravágyódásunk”
„egy rajtad végbe vitt
büntetés”

Mindez *a főszöveggel egy sorban*, nem utólag fölé-alá írva. Ezért gondoljuk azt, hogy ez a kézirat volt az *alappéldány*, amely egyben sűgőpéldányként is szolgált. A korabeli színházi gyakorlatban ugyanis egy darabnak általában csak egyetlen példánya volt. Tulajdonosa az együttes vezetője: patrónus, város, megye, a principális, a direktor. Kezelője a sűgő, aki ennek alapján „írta ki” az egyes szerepeket. (Teljes példányt a darabban játszó színészek századunk közepéig nem kaptak kézhez!) Az egyes társulatok létezésének aranyalapját képező „bibliotéka” sok-sok huzavona, pereskedés tárgya volt. Valami ilyesmi rejlik a *Leár*-példányon olvasható „Udvarhelyi Miklósé” felírás mögött is.

Udvarhelyi Miklós: Debrecen – Várad – Kolozsvár

Az életrajzok szerint Udvarhelyi Miklós 1790-ben született – professzor Sófalvi halála évében tehát négy éves volt – Tisza-Abádon, Heves megyében. Színházi pályafutását a debreceni református kollégiumban végzett tanulmányai befejeztével az ott működő társulatnál mint sűgő (Bayer szerint „műkedvelésből”) kezdte. Ezt a tény-

²⁸ Ferenczi Zoltán: i. m. 234.

²⁹ Kiss Zsuzsanna: A Lear király magyar fordításainak szöveg- és színpadtörténeti vizsgálata. Kandidátusi disszertáció. Bp., 1997. 53. skk.

az ottani, 1811. évre szóló „Magyar Játék Színi 'Seb Könyv' is bizonyítja eképpen: „Udvarhelyi Miklós, egyszersmind Sűgő”.

Egyébként, hogy a debreceni kollégium sem volt gyengébb a többinél, bizonyítja az is, hogy éppen Udvarhelyi tanulóvei alatt ott készült el és jelent meg Budai Ézsaiás *Magyarország históriája* című háromkötetes műve, magyar nyelven (1805, 1808, 1812).³⁰

Az 1812-es zsebkönyv megint a tagok sorában említi, ekkor már így: „Udvarhelyi Miklós Ur”. A sűgő abban az évadban Tóth István. Viszont ez az a nevezetes évad, amelyben Debrecen közönsége szeptember 24-én láthatta a *Leárt, amellyel Udvarhelyi ekkor találkozhatott először*.

Amit az életrajzok nem emlitenek, pedig a dolgok folyamatosságához hozzá tartozik, hogy a debreceni társulat 1813 augusztus-szeptemberében Éder György vezetésével, majd 1814 februárjától Wándza Mihály igazgatása alatt Nagyváradon szerepelt, s az együttesnek Udvarhelyi és fiatal felesége, Juhász Julianna is tagja volt. (A Shakespeare-darabok közül itt csak a *Macbeth* szerepelt.) 1815 júliusáig Udvarhelyi ennek a társulatnak a tagja, akkor „kiveszi jutalomjátékát” és Pestre megy. Ott Láng Ádámmal együtt szervezett társulatával a Rondellában próbálkozik, egészen decemberig, de tönkremennek. Ekkor Karacs Teréz apjától kap 60 forint kölcsönt, amelyet Kecskemétről tisztességgel visszaküld.³¹ 1816-ban már ismét a váradai társulatnál van. 1817. decemberében a *Titus nagylelkűségében* (Metastasio) lép fel.³² 1819-ben vendégként látni Székesfehérváron, ahol március 11-én egy „érzékenyjátékban” lép fel.³³ Négy nappal fellépése előtt az ottani társulat „Kántorné hasznára” *Lear királyt* adja – ezen az előadáson az elveszettnek tudott Komlóssy-féle fordítás szövegét szólaltatták meg. Kérdés: látta-e Udvarhelyi ezt az előadást?

Kolozsvárt 1820 áprilisában ismét színre került a Sófálvi-féle *Leár* – a példány tehát az ottani bibliotékában volt.³⁴ Udvarhelyi azonban ekkor még nem volt ott. De nem volt tag még akkor sem, ami-

kor 1821 márciusában, az akkor megnyílt új „Belső-Farkas-utcai Nemzeti Magyar Theatrum” számára „felállott” az új „Magyar Játész Társaság”. December 29-én azonban már fellépett az együttesben „Lord Rószter” [!!!] szerepében a *Lear*, „érzékenyítő játék” előadásán. Ekkor szerzőként a színlapon még mindig „Schakespear” szerepelt.³⁵ Ugyanebben az évben rövid időre, mint a nagyváradai társulat „megbízott igazgatóját” említik. Valószínűleg ez az első adat egy vezetői pozíció betöltésével kapcsolatban. 1823-ban a kolozsvári színházat idősb Székely Józseffel együtt „albérletbe” kapja, s ettől kezdve különböző minőségben 1830-ig, a társulat felbomlásáig Kolozsváron marad. Nagyon valószínű, hogy az általunk vizsgált *Leár*-sűgőpéldányra valamikor ezekben az években – tehát amikor Udvarhelyi már vezető pozícióban működött –, került rá a neve. Talán akkor, amikor 1829. március 5-én ismét egyszer a *Lear királyt* adta az együttes.³⁶ A társulat osztlásakor azután így „birtokába vehette” a példányt.

Összefoglalás

1811 február-márciusában az „S. J.” rövidítést használó, a rövidítés mögött valószínűleg egy Sófálvi József nevű, a színházhoz közel álló férfiú, az akkoriban újjászerveződött kolozsvári társulat számára a Schröder-féle színpadi változat alapján lefordította a *Lear királyt*. A magyar *Leár* szövegébe azonban ismeretlen forrásból új részleteket is illesztett. Több jel is arra mutat, hogy a ránk maradt egyetlen példány a fordító kezeirása. *Német nyelvű forrásával egybevetett* kritikái szövegkiadása színház- és nyelvtörténeti szempontból is rendkívül tanulságos lehet.

A társulat 1811. április 4-én, majd nem egészen egy év múlva, 1812. január 28-án eljátszotta a darabot. A címszerepet az igazgató, Wándza Mihály alakította.

Még ugyanazon év nyarán a társulat egy része, vendégjáték keretében, Baróton is bemutatta a darabot.

A kolozsvári társulatnak ezidőtájt Debrecenbe került része 1812 szeptemberében ott is színre vit-

³⁰ Kosáry Domokos: i. m. 405.

³¹ Könyves Máté: i. m. 61. és Karacs Teréz: A régi magyar színészetről. Arad, 1888. 23–24.

³² Enyedi Sándor: i. m. 198.

³³ Lauschmann Gyula: A székesfehérvári színészet múltja. Székesfehérvár, 1899. 22.

³⁴ Enyedi Sándor: i. m. 167.

³⁵ Bayer József: i. m. 2., 276.

³⁶ Ferenczi Zoltán: i. m. 319.

te a fordítást. Annak a társulatnak már tagja volt a fiatal Udvarhelyi Miklós is, aki akkor találkozott először a darabbal.

A példány és Udvarhelyi Miklós útja ekkor elvált egymástól. A színész legközelebb csak 1821-ben került Kolozsvárra, mint az újonnan felépült és megnyitott Farkas utcai színház néhány hónapos késéssel leszerződött tagja, és ekkor Lord Glos-ter szerepében már részt is vett a *Leár* december 29-i előadásán.

A következő években Udvarhelyi egyre jelentősebb, vezető színésze lett a kolozsvári együttesnek, többek között bérlő-, társigazgatója is. Ott volt a társulat 1830-as bomlását megelőző évben, amikor 1829. március 5-én még egyszer műsorra került a *Lear király*. Valószínűleg a feloszláskor került véglegesen tulajdonába a régi példány, amelyen most már rajta volt a tény megerősítő jelölés. A példány további sorsát az Országos Széchényi Könyvtárig nehéz volna kinyomozni. Lehet, hogy végül a Nemzeti Színház – melynek élete utolsó évtizedében Udvarhelyi tagja volt – könyvtárából került át jelenlegi megőrzési helyére.

Utójáték – szatírajáték

Az 1812-es előadásnak nagy sikere lehetett, mert néhány hétre rá a következő szövegű kézzel írott – jelenleg az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet plakáttárában található – meghívó-színlap csalogatta a kolozsvári közönséget egy vadonatúj szórakoztató produkcióra:

„1^{so} Szám 'Abonement Suspendu.

az az: az Erszényt el ne hadjátok.

A Felsőbbek hideg elnézésitől etc.

Ma ugy mint Mártius 7^{dik} 812 perpetuo Simplicius hetiben a' veszekedő Társaság fog elé adni égy katcagásra méltó, nem szép, esztelen játékot, a' hány felvonásban a publikumnak fog tettszeni ezen nevezett alatt:

A Rang és Szerelem.

vagy-is az Együgyűség Remeke.

Szertette a Horrides Teremtője Gyáva Mihály.

Jadztzo Személyek.

Visla Bori Hertzeg Asszony Székelyné.

Kártyási, annak udvari Bolondja Székely.

Szédelgő Tamás udvari marschal Wándza.

Ittas Péter Tanátsos Sáska.

Nyomorúság Sári a Felesége Sáskáné.

Roska Balázs Titoknok Dioszegi.

Banatos Perzsi Borbára.

Kupás Martzi oskola mester és az

Hertzegné udvarába morum censor Jantso.

Fatsargos András Prédicator Pergő.

Bakó Misi a' Tanátsos inasa Tőrök.

Métsered (?) Pali Goromba Hetes Mohai.

Sületlen Péter a Hertzeg

udvarába semmi Rátz.

Hideg Jutka udvari Mesterné Joséfa.

Bizott Martzi udvari herélt Czelesztin.

Katonák és nép Sipos.

Szilágyi.

Nagy érdemű publicum! Ezen játék jövedelmét a nagy Testű Szerző nékem ajándékozván fáradságom jutalmául; ajánlom magamat, és ezen játékot pátzientziájukba; engemet esmér minden, a játék pedig olyan felséges, hogy olyant senki sem ett, Lelkek jelennek meg, ördögök sántikálnak, Boszorkányok repdesnek hang lesz elég, valóság semmi: az eszt minden otthon hadhattja melánkolizálni, mert annak semmi gondja nem lesz; a szemit hozza el, azt is pedig tsak a kurta látású; és a békötött fejü publicum el ne maradjon. A bé menetel árra ma pénzért holnap ingyen; a Logékat tarto uraságok 4. v. 5. annyinál kevesebbet ne adjanok. Kezdődik pontban 6. orakor. De azért a ki kétt ora mulva jónis mind a' ki pontba 6. orakor, az első felvonás eleire jokor el-érkezik.”

A furcsa produkció, amely a szerepnevek tanúsága szerint Schakespeare-vígjátékok ismeretében jöhetett létre – különösen a „Kupás Martzi oskola mester és az Hertzegné udvarába morum censor”-figura emlékeztet olyan alakra, mint *A felsült szerelmesek* Holofernes nevű iskolamestere; vagy „Kártyási” az *Ahogy tetszik* Próbakó nemű bohóca; végül „Fatsargos András Prédicator” Csürcsvar Olivér lelkész mintáját követhette – nyilván sikert aratott, mert hamarosan még kétszer megismételték: március 10-én és április elsején. A meghívóban említett *Horrides*, vagy *a haza megszabadítása* című ötfelvonásos darab egyébként Wándza Mihály műve volt, és nem sokkal az új játszóhely megnyitása után, 1810. augusztus 9-én mutatták be.³⁷

A színház-történeti háttérhez, gondolom, ez is hozzátartozik.

³⁷ Enyedi Sándor: i. m. 153.